

Kazinczy Ferenc:
Fogságom naplójá-nak elfelejtett szövegváltozata. —
Három Kazinczy levél

V. B U S A M A R G I T

KAZINCZY Ferenc *Fogságom naplója* című munkájának teljes, autográf kéziratát nem ismerjük, csak feltételezhetően arról készült másolatokat így azt, amelyet TOLDY Ferenc megbízásából RING Adorján másolt le és a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára őriz. Ez a másolat és ezen kívül, ennek ettől a kézirattól eltérő szövegváltozatai is megjelentek nyomtatásban.

A *Fogságom naplójá-nak* kéziratait és kiadásait azért vizsgáljuk, mert megtaláltuk ennek, egy eddig elfelejtett szövegváltozatát a *Pécsi Napló* 1900 december 25-én megjelent *Karácsonyi melléklet*-ében.¹

A mű címe itt „*Kazinczy naplója*. (Az eredeti kézirat)”, kiadta SZMIK Antal a következő magyarázattal: „A napló feljegyzései nem egy időből valók, az első részt, mely 1794. dec. 14-étől, 1795. jan. 31-éig terjed, Kazinczy fogsága alatt írta meg; a második részt 32 évvel később, amint maga írja 1828. aug. 24-én. Ezen napló tudomásom szerint eddig még közzé nem volt téve s szolgálatot vélünk tenni az irodalom és történet barátainak, midőn ezen igen becses dolgot nyilvánosságra hozzuk. Sok érdekes adatot talál benne a kutató, melyek nemcsak a Martynovich-féle (!) per egy hézagai közt helyreállítják a teljes logikus kapcsolatot, de mint korrajz is megvilágítja az akkori idők társadalmi, politikai, rendi és felekezeti viszonyait, eszme- és gondolatkörét. A napló a Lugossy-család hagyatékából került az én kézirat-gyűjteményembe. Lugossy József a debreceni református kollégium híres tanárának atyja s Kazinczy Ferenc kortársa, a felső-bányai református egyháznak a múlt század első felében hosszú éveken át köztisztelőben állott lelkipásztora volt, aki az egyházi téren is széleskörű tevékenységet fejtett ki. Híre, neve, tekintélye Szatmármegyén túl messze eljutott. Sok adat szól a mellett, hogy Kazinczy és Lugossy személyes érintkezésben állottak egymással s mint két előkelő protestáns család tagjai bizonyára az évenkénti egyházi gyűléseken is többször találkoztak. Akkor nehéz idők jártak, a szabad szellem el volt folytva s így a naplót is rejtegetni kellett s csak kipróbált, bizalmas barátok férközhettek hozzá. Nem volt alkalmam kipuhatolni, hogy Kazinczynak ezen féltve őrzött naplója miként jutott a Lugossy-család birtokába, de tény az, hogy e napló Lugossy Ferenc kollégiumi tanárnak könyvtárából került testvéröccse Lugossy József felső-bányai magánzó és bánya-birtokos tulajdonába, ki bátyja halála után a hagyatékot örökölte s Debrecenből Felsőbányára szállította. Lugossy József 1898. telén

1. OSZK Hírlaptár, rakt. jelz: 11.365.

halt meg s oldalági örököse az ingóságait nyilvános árverésen 1899. augusztus hónapban eladván, én e becses kéziratot más egyéb iratokkal együtt magamnak megszereztem s mint hazánk egyik kiváló nagy emberének irodalmi ereklyéjét nagy s hazafias kegyelettel őrizem." A napló az eseményeket a budai fogság befejezéséig mondja el.

Az Akadémia Kézirattárában van egy, LUGOSSY-gyűjteményből származó másolat, ismeretlen kéz írásával, TOLDY Ferenc autográf jegyzetelésével. A LUGOSSY-gyűjtemény két kéziratának szövege jelentősen eltér egymástól, feltételezhetjük, hogy a LUGOSSYRAK tulajdonában két *Fogságom naplója*-kézirat is volt. Míg az egyik TOLDY idejében került az Akadémiára, a másikat 1899-ben SZMK Antal vásárolta meg. Kinek a tulajdonában, hol van most ez utóbbi kézirat, nem tudjuk.

A LUGOSSY-család két kéziratának szövege közül egyik sem azonos az Akadémián őrzött, úgynevezett RING-féle másolattal,² melybe TOLDY 1831. szeptember 17-én, az eredeti KAZINCZY-kéziratra vonatkozó adatokat feljegyezte: „Az 1828-adik esztendőben tette le nálam azt nyilatkozatván, hogy tartsam meg s ha az ő halála után úgy találom, hogy gyermekei ezen irományt meg tudják becsülni, adjam azoknak által.” Máig sem derült ki, hogy a *Fogságom naplója*-nak ezt az autográf kéziratát melyik KAZINCZY-gyermek kapta.

A jelen esetben a másolók kilétének meghatározása sem könnyű feladat. Évekig azt hittük, hogy TOLDY Ferenc másolta le ezt a rábízott KAZINCZY-kéziratot. GERGELY Pál bizonyította be, hogy ez a kézirat TOLDY Ferenc megbízásából, RING Adorján akadémiai írnok munkája, azóta nevezzük a kéziratot RING-féle másolatnak. Ezt a tényt először TOLNAI Gábor közölte a *Fogságom naplója* kiadásában.³

Nem tudjuk, kinek a másolata az a *Fogságom naplója*-kézirat, amelyet az Akadémia Kézirattára 1948-ban vásárolt és a bejegyzés szerint a tulajdonos „Tóth János úrtól kapta, Draskóczy Gábor ev. ref. gimn. tanár és Fülöp Pál Újkécske.” Későbbi, gépiratos feljegyzés „ifj. Fülöp Pál egy. hallg. tulajdona. Újkécske.”⁴

Az Akadémia Kézirattárában levő kéziratok a fogság kezdeti idejét mondják el, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött kéziratok közül az egyik csak a munkácsi, a másik csak a kufsteini időkről szóló részt tartalmazza. A korábbi szerzemény BAJZA József tulajdona volt, „Propylaeumok Kazinczy Ferenc jegyzéseiből”.⁵ Ez a kötet egykorú másolatok konvolutuma, több kéz írása, részben KAZINCZY Ferenc autográf megjegyzéseivel. A másik kézirat „Kazinczi Ferenc munkácsi fogságában írt kérése”⁶ autográf. Bejegyzés az 1. fólión: „A legtisztább és becsesebb Barátságunk jeléül ajándékba bírja, mint tisztelt Kincset ezen könyvecskét Cserey Farkas Tekint. Regmeczi Kazinczy Ferenc Úrtól, Ki esztet eczetbe ásztatott vas rosdával Munkácsi fogságba írta 1801 esztendőben.” A kézirat utóbb Dr. NAGY János, majd 1882-től Szász Gerő tulajdona lett, tőle vette meg az Országos Széchényi Könyvtár.

2. Rakt. jelz.: Tört. 4-r. 32. sz.

3. KAZINCZY Ferenc: *Fogságom naplója*. Sajtó alá rendezte TOLNAI Gábor. Bp. 1951. 175 l.

4. Rakt. jelz., ill. iktatószám: 82/1948.

5. Quart. Hung. 1403. sz.

6. Duod. Hung. 53. sz.

Kérdés, a RING-féle másolaton kívül, melyik lehet az a másolat, amelyik bizonyíthatóan az eredetiről készült. SZMIK Antal „eredeti”-nek tartott kéziratáról az is feltételezhető, hogy valóban autográf *Fogságom naplója*-kézirat, amelyet KAZINCZY bizalmas barátjára bízott. Tudjuk, hogy KAZINCZY, mint a többi munkáját, a *Fogságom naplója*-t is többször átdolgozta és nem azonos szövegeket ajándékozott barátainak. A nyomtatásban eddig megjelent kéziratok erős szövegromlása azt is bizonyítja, hogy a napló kéziratban terjedt és másolatok, másolatokról készültek.

Az ismert, nyomtatásban megjelent szövegkiadások időrendben a következők:

1848. *Országgyűlési emlék*. Politikai, történeti és szépirodalmi almanach. Szerk. VAHOT Imre. 63—87. p.: „Kazinczy Ferenc (!) fogsága naplója. Az eredeti ortográfia szerint közli Pásztor Dániel.” A kézirat 1795. augusztus 20-án a budai fogságban történt eseményekkel fejeződik be.
1869. *Vasárnapi Újság* 6—12. sz.: *Kazinczy Ferencz naplója budai fogságában*. Az újság szerkesztője, NAGY Miklós lapalji jegyzete: „Kazinczy Ferencnek 1794—5. évi budai fogságában vezetett naplóját Milesz Béla tiszafüredi ref. lelkész úr szíves közlése szerint adjuk, ki azt Kazinczy Gábor bánfalvi könyvtárából, az ott levő eredeti kéziratból híven másolt le.”
1873. *Vasárnapi Újság* 35—47. sz.: *Kazinczy Ferencz fogsági naplója. Második fogás*. A bevezetése hivatkozik az 1869. évi közlésre. „Mint akkor is meg volt jegyezve, Kazinczy budai fogságának naplója nem először látott világot azon alkalommal, bár oly teljesen nem volt előbb közölve. A napló azonban ama közleménnyel, mely csak a foglyok elítéltetéséig terjedt, nincs befejezve; s most alkalmunk van annak második fogását is, az eredetiből vett másolat után közölni. E második részt az teszi különösen fontossá, hogy még eddig sehol sem jelent meg s mi közöljük most legelőször. Ez az oka, hogy kisebb érdekű részleteit sem hagytuk el, oly időkből, s oly ember emlékirataiban semmi, a legmellékesebb részlet sem lehet érdektelen. A szövegben Kazinczy szokása szerint előforduló számos idegen nyelvű (diák, német, francia) idézetet, hogy minden olvasónk megérthesse, ha ama nyelvek egyikét, vagy másikat nem bírná is magyar fordításban zárójelbe vetettük. A teljes napló itt következik.”
1900. *Pécsi Napló* 1900. december 25. szám, *Karácsonyi melléklet* 1—16. p.: *Kazinczy naplója*. Ez a most megtalált változatunk.
1931. ALSZEGHY Zsolt a RING-féle másolatot adta ki.
1948. GERÉB László kiadásában olvassuk: „Mostani kiadásunk alapja Kazinczy kéziratának egy közelkorú másolata, mely nemrég Bihar megyében került elő. Tolnai Gábor. . . hívta fel rá figyelmünket, s Kertész Dániel volt szíves felhasználásra átengedni.”
1951. TOLNAI Gábor a RING-féle másolatot adta ki újra. Ennek a kiadványnak, az Országos Széchényi Könyvtárban levő példányában (175. p.) CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára feljegyzése szerint „1 másolat Spőner Sándor tulajdonában, Rátka, Zemplén megye, Széchényi tér 2.” Érdeklődő leveletem 1972-ben a posta visszaadta „A címzett ismeretlen” megjegyzéssel, ez a kézirat ha létezett ezen a címen — ma már eltűnt.
1952. BENDA Kálmán is a RING-féle másolatot adta ki *Kazinczy Ferenc naplója* 1794. dec. 14—1795. szept. 25. címmel a *Magyar jakobinusok iratai. Naplók, följegyzések, röpiratok* c. kiadvány III. kötet, 296—325. lapján. Közölte KAZINCZY-nak e művéhez készített valamennyi rajzát.

1952. *Szövegyűjtemény a felvilágosodás és a reformkorszak irodalmából. Egyetemi segédkönyv.* Szerk. WALDAPFEL József. I. rész 604—642. p. a teljes naplóból kiemelt szövegrészek közlése. A kötetben a XXIX. p. fényképmelléklet magyarázata: „Kazinczy kézírata: Részlet a Fogságom naplójából”, téves, mert a fénykép a RING-féle másolat részlete.
1960. A magyar klasszikusok című sorozatban KAZINCZY *Válogatott művei* I. kötetében SZAUDER József jegyzeteivel ugyancsak a RING-féle másolat került kiadásra.
1969. JANCSÓ Elemér bevezetésével és szöveggondozásával ismét a RING-féle másolat jelent meg.
1976. *Fogságom naplója.* A RING-féle másolat, a szöveget gondozta SZAUDER Józsefné.

Látjuk, hogy a legtöbb kiadvány és szövegösszevetés alapjául a RING-féle másolatot használták. Nincs két egymással teljesen azonos szövegű, eddig ismert *Fogságom naplója*-kézirat. Vizsgálhatnánk még KAZINCZY-nak a *Pályám emlékezete* című munkájában található, *Fogságom naplója*-nak részleteit, de nem célunk most, hogy szövegeket vessünk össze, elvégezték ezt a felsorolt, nyomtatásban megjelent kiadványok sajtó alá rendezői, és teljes részletességgel majd a kritikai kiadás munkája lesz, jelenleg csak felhívjuk a kutatók figyelmét a SZMIK Antal közlésében megjelent szövegváltozatra.

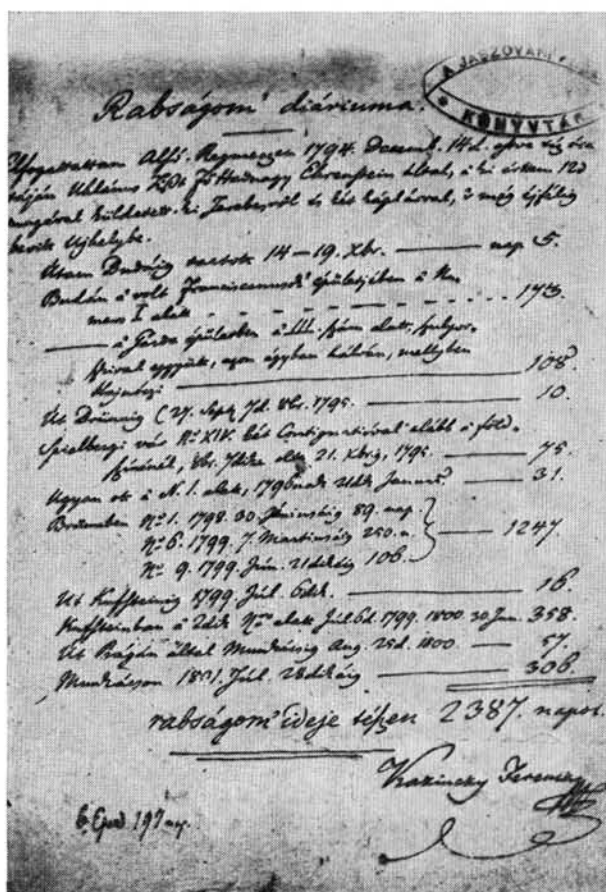
A felsorolt, publikált *Fogságom naplója* kéziratokat kiegészíti a Jászóvári [Jasov] Könyvtárban talált rövid, eddig ismeretlen autográf feljegyzés, melyben KAZINCZY összesítette a fogságában eltöltött napjait.

Rabságom' diáriuma.

Elfogattattam Alsó-Regmeczen 1794. Decemb. 14d. estve tíz óra táján Uhlánus Tiszt Fő Hadnagy Ehrenstein által, a' ki érttem 123 magával küldetett-ki Terebesről és két káplárral, 's még éjfélig bevitt Újhelybe.

Útam Budáig tartott 14—19. Xbr. _____ nap	5.
Budán a' volt Franciscanusok' épületjében a' Nu, mero I. alatt _____	173.
— a' Gárda épületben a' III. szám alatt, Szulyov, szkival együtt, azon ágyban hálván, melyben Hajnóczy _____	108.
Út Brünnig C 27. Sept 7d. 8br. 1795. _____	10.
Spielbergi vár N ^o XIV. két Contignációval alább a' föld, színénél, 8br. 7dike olta 21. Xbrig, 1795. _____	75.
Ugyan ott a' N. 1. alatt, 1796nak 21dik Januar _____	31.
Brünnben N ^o 1. 1798. 30. Júniusáig 89 nap	
N ^o 6. 1799. 7. Martiusáig 250. n. _____	1247.
N ^o 9. 1799. Jún. 21dikáig 106.	
Út Kufsteinig 1799. Júl. 6dik. _____	16.
Kufsteinban a' 2dik N ^o alatt Júl. 6d. 1799. 1800. 30. Jún. _____	358.
Út Prágán által Munkácsig Aug. 25d. 1800. _____	57.
Munkácson 1801. Júl. 28dikáig _____	306.

rabságom' ideje térszen 2387 napot.
Kazinczy Ferencz

HÁROM KAZINCZY-LEVÉL

Elfelejtett KAZINCZY Ferenc leveleket hozunk közelebb a kutatókhoz, ezek a levelezés-kiadvány⁷ köteteiben nem jelentek meg. A két levél nehezen hozzáférhető kiadványokból került elő, az egyik korrektúrában maradt.

I

Időrendbe sorolva a most előkerült leveleket, elsőnek KAZINCZY tanfelügyelői megbízatásának idején⁸ Ungvár város vezetőségéhez, az ott létesítendő zsidó elemi iskola ügyében írottól szólnak.

7. Kazinczy Ferenc levelezése. Közzéteszi VÁCZY János. Budapest. I—XXI. köt. 1890—1911., XXII. köt., ill. I. pótköt. közzéteszi HARSÁNYI István, 1927., XXIII. köt., ill. II. pótköt. közzéteszi BERLÁSZ Jenő, V. BUSA Margit, Cs. GÁRDONYI Klára, FÜLÖP Géza. 1960.
8. 1786. nov. 11.—1791. ápr. 1.

A Váczy-kötetekben megjelent levelek között iskolaügyben, nem személyhez, hanem intézményhez, vezetőséghez, KAZINCZY-nak csak Miskolc és Gyöngyös városhoz írt levelét találjuk,⁹ holott II. JÓZSEF uralkodása idején a kilenc tankerületre osztott Magyarország területéből KAZINCZY hatáskörébe tartozott a III. és IV. kerület tíz vármegyéje, Kassa és Ungvár székhellyel.¹⁰ KAZINCZY megbízatása volt II. JÓZSEF rendelete értelmében, hogy a katolikusok és protestánsok között a vallási ellentéteket „Közös Oskolá”-juk létesítésével csökkentse. Jóllehet VÁCZY és a két pótkötet összeállítói nem törekedtek a hivatalos levelezés összegyűjtésére, VÁCZY mégis közölte Gyöngyösnek és Miskolcnak a katolikus és protestáns iskolák ügyéről szóló két levelét, mi, ezek tartozékának érezzük az ungvári zsidó iskola létesítését kezdeményező és sürgető intézkedést. Ugyanis míg a két előbbi vallásfelekezet iskolaügyében sűrű, személyes hangú levélváltás volt KAZINCZY és gr. ESZTERHÁZY Károly egri püspök között,¹¹ addig a zsidó vallású tanulóknak létesítendő iskolák tervéről nincs említés a levelezés-kiadványban, de nemcsak erről, a más vonatkozású, biztosan sok ügyel-bajjal járó tanfelügyelői hivataloskodásról sincs egyetlen mondat sem KAZINCZY barátaihoz írt leveleiben.

Az ungvári zsidó iskola létesítéséről, 1790. november 7-én írt KAZINCZY-levelet HOROVITZ Mór háromszor jelentette meg, azonos évben, 1913-ban, más-más ungvári kiadványban:

1. *Ungvári orthodox izraelita hitközség elemi népiskola története és Értesítője az 1912/1913. tanévről.* 3—24. p. [Megj. 1913-ban.]
Cím: *Az ungvári orthodox izraelita népiskola története.*
2. *Izraelita Tanügyi Értesítő* 1913. 2. sz., 64—65. p.
Cím: *Kazinczy Ferenc egy kiadatlan levele az ungvári zsidó iskola ügyében.*
3. *Ung c. hetilap* 1913. 6. sz., 3. p.
Cím: *Kazinczy egy helyi vonatkozású levele.*

Mind a három közleményben az ungvári zsidó iskola történetére vonatkozó adatok is vannak, de ezekre csak felhívjuk a kutatók figyelmét, most kizárólag csak KAZINCZY levelével foglalkozunk.

A KAZINCZY-level autográf kéziratát nem láthatjuk, HOROVITZ három kiadása pedig, bár azonos levéltári lelőhelyre utal,¹² sajnos, egymástól eltérő, felületes szövegközlések. Az iskolai értesítőben kiadott levél második bekezdéséből fontos tartalmú, egész mondatrész hiányzik: „... az említett felekezet az eránt, hogy a' *Normális Oskolák alkotványja nem meg-szűnt, hanem csak*¹³ a' Magyar Anyai Nyelv bé' hozása által ...” Az *Ung*-ban közölt levél első bekezdéséből csak egy szó maradt ki: „... annak fentartására *magát*¹⁴ le-kötelezett ...” és ugyanitt nincs meg a levél keltezésnek évszáma és a másik két szövegközléssel szemben a hónap, nap jelzése nem november 7. hanem november 1. ezen kívül, az „y” helyett „i”-vel közölték az aláírásnál KAZINCZY nevét. Az ortográfiai eltéréseket, a kis és nagy betűk különböző használatát nem tekintve, az *Izraelita Tanügyi Értesítő*-ben közölt levél szövege a legteljesebb, a legpontosabbnak látszik, azért, ezt közöljük.

9. I. köt. 245. sz. és 246. sz. levél.

10. HOROVITZ Mór: *Az úngi zsidók kérvénye 1796-ból.* = *Ung.* 1913. 12. sz. 2. l.

11. 1787. márc. 29.—1789. febr. 25. között. L. I. köt.-ben.

12. Betűhíven idézve: „Ungmegye levéltára 1790. VI. csomag 117. sz.” és „Ung-megye levéltára VI. kötés 117/1790. sz.”

13. és 14. A kiemelt szavak hiányoznak.

Nagy Méltóságú Nagyságos Fő Tisztelendő, Tekintetes
Nemzetes és Vitézlő Urak,
kegyelmes, nagy tiszteletű és bizodalmú Uraim!

Hivatalbeli értekezésem után tudósítom, hogy az Ungvári zsidó Normális Oskola, minek utánna az annak fentartására magát le-kötelezett felekezet azon vélekedésre jutván, hogy ezek az oskolák meg fognának szünni, tanításra alkalmas embert nem szerzett: ámbátor az erre felségesen kirendelt idő már bé-állott is, meg nem nyitattott.

Mire nézve a' Felséges Helytartó, Királyi Magyar Tanátsnak Septembernek 24-dikén 23.155 és Áprilisnek 20-dikán 13.927 szeglet szám alatt költ parantsolatának útmutatása szerint alázatosan kérem Nagyságtokat, Kegyelmeteket, hogy az említett felekezetek az eránt, hogy a Normális Oskolák alkotványja nem meg-szünt, hanem csak a' Magyar Anyai Nyelv bé' hozása által örvendetesen meg-változtattott, megvilágositani, s' egyszersmind pedig olly hathatós rendelkezéseket tenni méltóztassanak, hogy az ezen oskola fentartását magára vállalt zsidóság gyermekeiknek tanítások végett valamely alkalmas személyt állítson, azt a' ki-szabott bér szerint fizesse, és az oskolai szobákat, a tanító lakását, ha talán ezek valamely más célra fordítottak volna, ismét kibérelje. Nem ellenezvén egyéb eránt, hogy a' magyar nyelv mellett, ezen tanító által a' német is, melly nékiek úgyszólván anya nyelvük tanítasson. A' ki egyéb eránt Nagyságtoknak, Kegyelmeteknek kegyeségebbe, betses jó akaratjokba ajánlva, hazafiúi alázatos tisztelettel maradok Regmetzen, Abaújban, November 7-ikén, 1790.

Nagyságtoknak, Kegyelmeteknek alázatos szolgálók

Kazinczy Ferencz

HOROVITZ, KAZINCZY levelére vonatkozóan közli az *Ung*-ban, hogy a „Jelen levél Ung vármegyének, 1890 Szent András havának 17-ik napján Ungváron tartott közgyűlésen felolvastatott és a Bánóczy József szolgabírónak, a kívánt végre' kiadatott. Bár ismételten sürgette a királyi tanulmányi igazgatóság és 1791-ben a helytartó tanács az iskolát, csak 1792-ben nyílt meg, a kincstártól e célra vett telken és házban, és rövid megszakítással 1846-ig állt fenn.”

Az ungvári zsidó iskola megnyitása tehát, nem a létesítéséért harcoló KAZINCZY tanfelügyelőségének éveiben történt, mert őt, mint protestáns vallásút, a II. JÓZSEF halála utáni rendszerváltozás 1791. április 1-én az állami szolgálat alól felmentette. A közölt levél tanúskodik KAZINCZY Ferenc vallási jogegyenlőségért küzdő, felvilágosodott magatartásáról, az egyik életrajzírója, VÁCZY János megfogalmazása szerint „Vallásbölcseleti felfogása szinte óvakodik a felekezeti-segtől.”¹⁵

II

A Szabadságharc kutatói nem vették észre a *Pesti Divatlap* 1848. 20. számának, *Kazinczy Ferenc levele Virághoz* c. közleményét, VÉLYKEI Imre kiadásában. A folyóirat 20. száma április 29-én jelent meg, mozgalmás napokban, pár napja csak, április 26-án, hogy JELLASICH az ellenforradalom élére állt és a közlő és a szerkesztő a Habsburg-ház tagjainak családi bizalmas ügyeit tartalmazó KAZINCZY-levéllel szórakoztatja olvasóit. Íme a levél:

15. *Kazinczy Ferenc a szabadelvű és demokrata eszmék szolgálatában*. Budapest, 1914. 7. l.

Érdemes barátom!

Halljad ez igen nevezetes történetet. Vendégem, kitől ezt ez előtt egy fertállal vettem¹⁶ most megyen ki udvaromból, s első dolgom ezt papirosra tenni, hogy hibát ne ejtsek későbbi feljegyzésemmel.

VI. Károly császár¹⁷ midőn a spanyol koronáért vitt, szerelmet köte Anna Maria Pignatelli kisasszonnyal.¹⁸ A leány teherbe esett, s Károly felette nagy gondokban volt a kisasszony becsülete miatt. Althán, kamorása Károlynak, látta urának szenvedéseit, s eltökéllette magában, hogy a gróf kisasszonyt elveszi. A Barcelonában megkoronázott király annak az istentelen cabinetnek gazsága miatt, mely a spanyol örökség miatt folyt háborúban épen olly barátja volt Ausztriának, mint a millyennek a mi generationk tapasztalta, kénytelen vala magát visszahúzni, s itt koronára juttatá a bátyjának I. Józsefnek halála.¹⁹ A szerelem itt folyt, s VI. Károly Althánnét megajándékozta a Mura szigeti dominiummal.²⁰ 1790-dikben nékem azt mondták, hogy Pignatelli Anna Máriának unokáján, Althán Mihályon is kitetszett még a XI. [VI.] Károly²¹ phisionomiája, és ezt a gróf képén magam is lesegettem s össze hasonlítván VI. Károlynak képeivel, igen hihetőnek találtam.

Batthyáni Lajosné,²² született gróf Strattman kisasszonyt, a megholt primásnak²³ anyját, Eugenius herczeg²⁴ szerette. Ennek az asszonynak gyermekei is ki lehetett látni, hogy ők szabaudiai herczegfiak inkább mint Batthyániak. De hogy Eugen, és Batthyáni Lajosné közt titkos, az az tilalmas ismeretség volt, azt kiki tudja, kiki emlegeti még most is. Én két levelet kaptam a kevés esztendőök előtt megholt herczeg Batthyáni Lajostól,²⁵ s ennek egyikében ez magát így subscribálja: Princeps Ludovicus Batthyáni Strattman.²⁶ Tudni illik herczeg Eugen, fíjaira hagyván temérdek kincset, azt a rendelést tette, hogy mivel nem Batthyániak voltak, viseljék anyjok nevével legalább, a herczegét egynél több okból nem viselhetvén. — A király és a fővezér szeretőjik Althánné és a palatinusné jó barátnék voltak. Eugenius Batthyáninének egy ősszel ezt írja: Kincsem! azt hittem, s azt ígértem néked, hogy veled fogom tölteni Bécsben a farsangot. De abból semmi sem lesz, mert ő felsége seregeimet Magyarországra küldötte téli szállásra s ezen téli szállatás alatt arra czéloz, hogy *Magyarországot német lábra tegye, s a nép szabadságát elvegye*. Batthyániné elrémül, s Csáktornyára megyen. Hallod é, édes Althánném! úgymond, gyermekeink bennünket magyar asszonyokká tettek; mentsük meg gyermekeink hazájokat a veszélytől. Senki sem segíthet, mint te. Te magadhoz várod a császárt; kövess-el mindent hogy a plántól el álljon.

16. A vendég PRUZSINSZKY József, kilétéről l. e levél utolsó bekezdését. A levelezéskiadványban a családnév írása több esetben: PRUSINSZKY. Kevés adatunk van PRUZSINSZKYRÓL, írja BÉNYEI Miklós: *Adalék Pruzsinszky József életéhez c. cikkben*, levelünk tanúskodik arról, hogy KAZINCZYVAL, bizalmas, baráti kapcsolatban volt. = *ItK.* 1975. 2. sz. 196—197. l.
17. VI. KÁROLY német-római császár, III. KÁROLY néven magyar király, az osztrák birodalom az ő uralma alatt éri el a legnagyobb kiterjedését, 1711—1740.
18. PIGNATELLI BELRIGUARDO Anna Maria hercegnő VI. KÁROLY spanyol udvarhölgye volt.
19. III. KÁROLY elődje a trónon, a testvére, I. JÓZSEF, 1705—1711.
20. ZRÍNYI Károly: Csáktornya monográfiája. A vár és város története. Csáktornya 1905. 61. p. szerint Csáktornya város és a Muraköz 1720. február 12-én lett az ALTHAN-család birtoka.
21. A közleményben „XI. KÁROLY“ elírás, nyomdahiba, az eredeti kéziratban bizonyosan VI. KÁROLY.
22. BATHYÁNY Lajos nádor felesége.
23. A primás BATHYÁNY József.
24. Eugen herceg, SAVOJAI Jenő hadvezér. 1663—1736.
25. BATHYÁNY Lajosnak KAZINCZYHOZ „keves esztendőök előtt“ írt két levelét nem őrizte meg a levelezéskiadvány, jóval korábbi évekből ismerünk két levelet: 1790. okt. 18., II. köt. 338. sz. levél és 1791. febr. 12. uo. 360. sz. levél.
26. A II. köt. 338. sz. levél aláírása.

Althánné azon nap, mellyen a császárnak nála meg kelle érkezni (ez a török háború alatt egész heteket tölte Csáktornyan) feketébe öltözik, s sírva fogadja kedvesét.²⁷ A gyenge fejedelem mindent megígért. Akkor az asszony elébe terjeszti a Batthyáninétől vett írást, s reá bírja a császárt, hogy azt subscribálja. Batthyániné titkon lap-pangott Csáktornyan, s a subscribált írással azonnal szaladt férjéhez. S így maradt meg a régi uralkodás módja, a mennyiben megmaradt.

Althánné ezt a történetet festés által tette felejthetlenné Csáktornyan. Magyarország egy szomorú anyja képében ül. Mellette Batthyániné jajgat. Más felől Pallas képében Althánné áll, és e mellett a buzogányt emelő Hercules, Eugenius. Egy orosz lány elnyelni akaró szájjal szökik Magyarország felé, de a buzogány és a Pallas dárdája rettentí.²⁸

Pruzsinszky József úr, inspectora a herczeg Bretzhenheim pataki regéczi domini-umainak, vala vendégem, ki ezt beszélé. Ő vice-praefectusa gróf Festetics Györgynek a Mura-szigeti dominiumban. Jelen vala azon ebédnél, midőn ezeket gróf Batthyáni Ferencz beszélé, ki herczeg Eugenius levelét és mind ezeket authenticus levelekből vette.

Aláírás nincs a levélen. KAZINCZYNak VIRÁGhoz intézett leveleiből keveset ismerünk, 1811-ből csak a most közölt maradt ránk, mert VIRÁGnak, 1811 márciusában KAZINCZYhoz írt leveléből is tudjuk, hogy lakását — valószínűleg kéz-irataival együtt — tűz pusztította el és e levele írásakor sem otthonában van, hanem „Budán, a Rác városban, a Plébánia házban, melly a felégett szállásom-hoz két három ugrás.”²⁹

VELYKEI Imre levél-közleményéhez fűzött feljegyzésében KAZINCZY iránt érzett tiszteletét fejezi ki és meggyőz arról, hogy valóban az autográf kéziratot publikálja: „E sorok közlésére ösztönözve érzem magam nem csak azért, mivel nagy írója — már eddig kiadott leveleinek kiegészítő részét teszi; de szent kötelességemül tekintem ennek napfényre juttatását azért is, mivel ez honunk történetének egy nevezetes, s eddig mesterségesen eltitkolt eseményére figyelmeztet bennünket. A pietás, melly közlő levél írója iránt viseltetik, sokkal nagyobb, hogysen annak sorain, legkisebb változtatást is tenni merészlene, ugyan azért közli azt pontosan, megtartva azon írás módot mint íratott.”

Fontos volna tudni, de nem sikerült megállapítanunk ki volt VELYKEI, hogyan került hozzá KAZINCZY levele és mi lehet a kézirat története. Ugyanis KAZINCZY 1811. május 5-én keltezett levelének Magyarország történetéről szóló részét, szinte teljesen betűhíven lemásolta Budán, 1811. július 7-én, a keresztnevének feltüntetése nélkül, egy ismeretlen tagja a SZAPÁRY-családnak. Ez a másolat JANKOVICS Miklós gyűjteményével együtt, 1836-ban került az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának tulajdonába.³⁰ Feltételezhető, hogy KAZINCZY levelét VIRÁG Benedek engedte át lemásolásra SZAPÁRYnak, aki ebből, csak az érdekes történelmi eseményt másolta le és adta tartalmi összefoglalásul a következő címet: „A Csáktornyai palotának emblematicai festvénye, melly magyar országnak Althan és Batthyány grófnék által eszközölt political megmentésére vonatkozik.” A SZAPÁRY aláírás mellett az „m. p.” [manu propria] valóban autográf kéziratot

27. ZRÍNYI Károly i. m. 65. p. szerint a vár kápolnájában ALTHÁNNÉ kérésére a császár esküvel erősítette meg jószándékú ígéretét, mely mikor elhangzott az el-függönyözött ablakmélyedésekből előlépő főurak tanúskodván felelték rá, hogy hallották.

28. ZRÍNYI Károly i. m. 64—65. p. közzékötte.

29. VIII. köt. 1972. sz. levél.

30. Fol. Hung. 670. ff.: 1—2

bizonyít-e, ennek megállapítására csak a családnév feltüntetése miatt, nem vállalkozhatunk, mert a család valamennyi tagjának kézírását kellene összevetni. Fel-tűnő, hogy KAZINCZY levele és SZAPÁRY másolata, a többségében betűhív részeken kívül, egy-egy kihagyott, betoldott és átfogalmazott mondatot is tartalmaz, ezekből másolatások szövegromlására is következtethetünk. VELYKEI nem ismerhette SZAPÁRY másolatát, mert valószínűleg említette volna, hogy a KAZINCZY-levél történelmi része olyan nagyon fontos, hogy arról még külön másolat is készült.

Nem ismerte, ezért nem említhette KAZINCZY levelét, viszont ismerte SZAPÁRY másolatát ZRÍNYI Károly, aki *Csáktornya monográfiája* c. munkájának „Az Althán-korszak” c. fejezetében³¹ közölte Eugen herceg sorsdöntő levelét. Ennek a beékelt levélnek szövegeltérése is bizonyítja, hogy SZAPÁRY nem KAZINCZY levelét másolta. Íme Eugen herceg levele ZRÍNYI Károly közlésével: „Lelkem — írja — semmi sem lesz ígéretemből, melyet tettem, hogy Bécsben veled fogom tölteni a farsangot. Seregeink téli szállásra Magyarországra vannak szállásolva s a császár a német regimentjeivel teli töltötte Magyarországot, mert ez a plánuma, hogy ezt az országot német provinciává tegye.”³² KAZINCZY, PRUZSINSZKY elbeszélése alapján, emlékezetből fogalmazta Eugen herceg sorait, viszont ezt SZAPÁRY esetleg hiteles szövegből másolta, mellőzve itt KAZINCZY levélrészletét. A tartalmi azonosság teljes. ZRÍNYI Károly szerint „Kétségbe vonják ugyan a levél hitelességét, bár tartalmát főúri körökben 1811-ben igaznak tartották; de klasszikus tanú rá Batthyány Ferenc gróf, ki az eredeti levelet saját szemével látta.”³³ A főúri körökhöz tartozó PRUZSINSZKY is BATTHYÁNY Ferencre hivatkozva állította KAZINCZYNAK az események megtörténését.

ZRÍNYI Károly monográfiájában közölte a politikai esemény megörökítésére festett és KAZINCZY levelében is leírt allegorikus festményről készült fénykép másolatát, a következő tudnivalókkal:

„Ez a jelenet a várnak még meglevő másodemeleti kápolnájában folyt le. Az Althánok meg is örökítették egy freskóban, s ez egyik díszje volt az egykori pompás propileumnak. Mikor a várat gyárrá alakították át,³⁴ a freskó a kőműves kalapácsának esett áldozatul. De Festetics György gróf, az Ő felsége személye körüli miniszter, fölismervén a kép történelmi vonatkozását és becsét, megsemmisítése előtt lemásoltatta. A kép jelenleg a vár egyik sarokszobájában látható.”³⁵ Megvan-e még ez a festmény, nem tudjuk, Csáktornya monográfiáját sem vehetjük mindenhol kézbe, ezért talán érdemes közölni Zrínyi Károly további ismeretetését az allegorikus személyekről: „A képen a hatalmas ugró oroszlán a reakciót jelenti. A megijedt nő a jobb sarokban a magyar nemzetet ábrázolja. Az oszlopot tartó nő Pignatelli, ki a düledező alkotmánynak legalább a töredékeit akarja megmenteni s talpra állítani. Fölötte a Pallasnak föltüntetett Batthyányné balkezeiben dárdát tart, jobbával pedig kardot szegez az oroszlán szügyének. Ez az alak híven szimbolizálja a női beavatkozásnak a szükségességét. Mert a leigázott

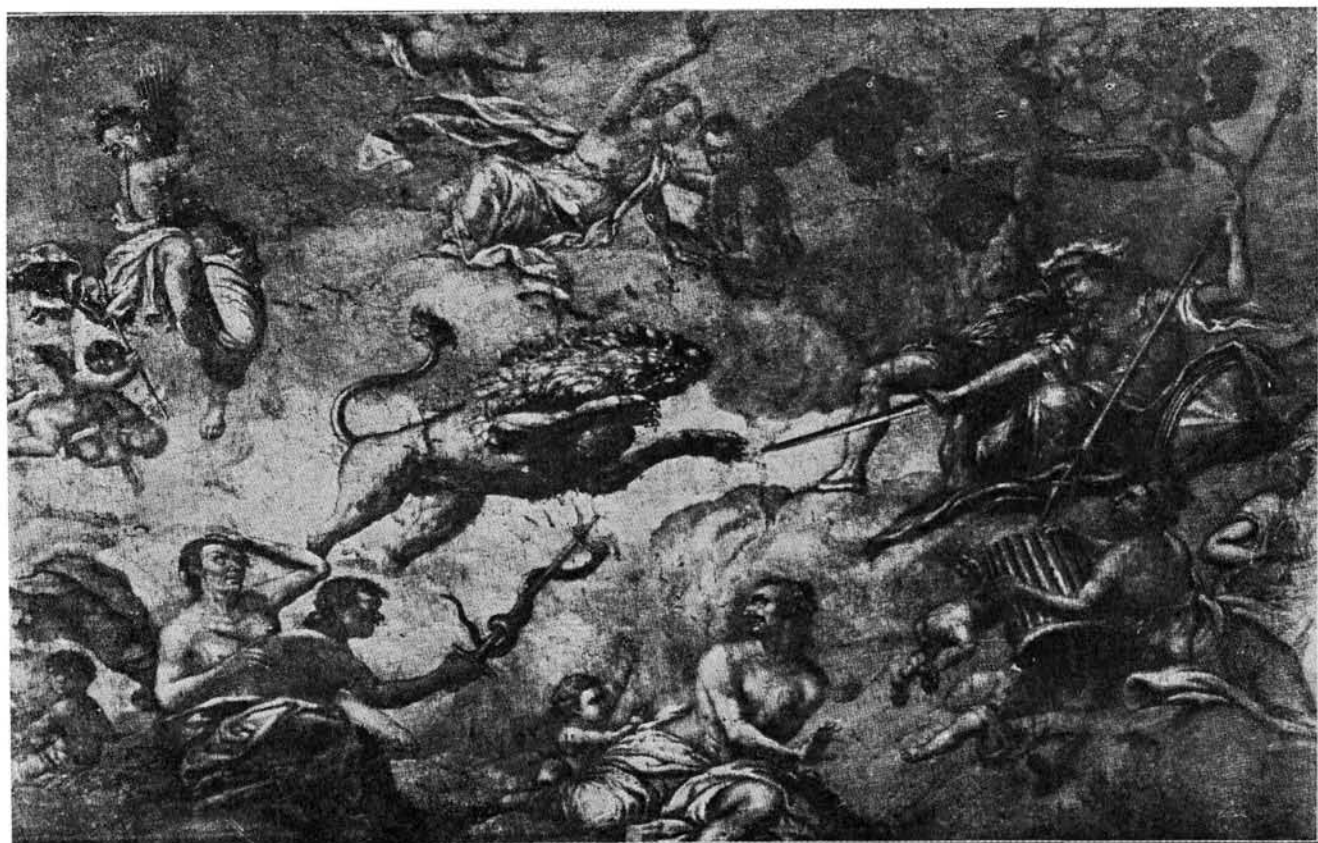
31. ZRÍNYI Károly i. m. 61—68. l.

32. Uo. i. m. 64. l.

33. Uo. i. m. 63. l.

34. Csáktornya 1795-től a FESTETICH-család birtoka lett, 1855-ben a vár egy részét cukorgyárrá alakították át, melyet 1858-ban ráfizetés miatt megszüntettek.

35. ZRÍNYI Károly i. m. szerint, a monográfia megjelenésekor, 1905-ben a festmény még megvolt a várnban.

magyarság, melyet az oroszán alatt görnyedező férfi tüntet föl, már csak gyöngén védekezhetik s már csak hüvelyét szorongatja annak a kardnak, melynek markolatját a gyöngé nő ragadta meg erős kézzel. Hatalmas támaszt nyer a magyar nemzet abban a Herkulesben, ki súlyos buzogányával meghíúsítja a támadást, melyet az alkotmány ellen intéztek. S bízhatunk benne, mert az a hatalmas alak Savojai Jenő, ki levelével a magyar nemzet megmentésére siet. Tele van a kép mellékalakokkal, kik részint barátjai, részint ellenségei a magyarság szent ügyének. Legérdekesebb köztük az a férfi, ki kardra tekert kígyót mutat a letepert férfialak felé — emlékeztetve a bibliai rézkígyóra, melyre, ha valaki rátekintett, minden bajából kigyógyult.”³⁶

III

A harmadik KAZINCZY-level közlésének lehetőségét KOZOCSA Sándor szíves engedélyének köszönöm. Nemcsak a levél értékes, hanem annak sajtótörténeti forrása is, mert abba az *Irodalomtörténetbe*³⁷ került volna közlésre, amelynek 1948. évi 1—2. összevont száma nem jelent meg, hanem csak az első, hasábkorrektúrában maradt a szerkesztője, KOZOCSA Sándor tulajdonában.

Az *Irodalomtörténet* „kiszedett” számának klisszejét az Egyetemi Nyomdában „szétdobták”, az egyetlen hasáblevonatát a szerkesztő, e folyóirat valamelyik „főlös” példányák lapjaira ragasztotta, az 1—2. szám „kutyanyelv”-ei köteté formálva 216+1 sztl. paginára terjedtek, így a kiváló irodalomtörténészeink nagyrészt máig is kiadatlan tanulmányai, cikkei és könyvismertetései között paginaszámozásra hivatkozhatunk.

Ebben, a valóban unikum-kötetben négy KAZINCZY-level szövegközlése van, ebből három az 1960-ban kiadott *Kazinczy Ferenc levelezése c. XXIII.* kötet, ill. II. pótkötetben jelent meg.³⁸ E kiadvány társszerzői nem ismerték KOZOCSA Sándor korrektúrakötetét, leveleiket az eredeti kéziratból adták ki.

A korrektúrában maradt és a levelezéskiadványban megjelent levelek: *Kazinczy levele Batthyáni-Strattman Alajosnak.* Regmetz, 1791. január 7. Közli IVÁNYI Béla: *Kazinczy Ferenc memoranduma egy Arcadiai Academia felállításáról* című, az akadémia létesítésének történetét összefoglaló tanulmányban, a korrektúrakötet 160—168. pagináján. A levelezéskiadványban ez az 5665. sz. levél, 28—34. paginán. KAZINCZY levelében elmagyarázta a Társaság tervezett pecséttrajzát, ez a rajz, csak KOZOCSA példányában van meg. IVÁNYI feljegyzí, hogy a levél „Eredetije a Batthyáni nemzetség körmendi levéltárában, hét negyed-ívből összefűzött 27 oldalon” található, de a kézirat időközben a keszthelyi Balatoni Múzeum könyvtárába került, a levelezéskötet társszerzői már ezt a lelőhelyet tüntették fel.

36. ZRÍNYI Károly i. m. 66. p.

37. Az *Irodalomtörténet* téves bibliográfiai adatát szeretnénk korrigálni. Az *Irodalmi lexikon* (főszerk. BENEDEK Marcell. Bp. 1963) I. kötet 513. lap szerint a folyóiratot „Alapította és 1927-ig szerkesztette Pintér Jenő.” A folyóiratot feltüntetett szerkesztők névsora a következő: Indulástól, 1912-től szerk. PINTÉR Jenő, 1914. okt.—dec., 8—10. sz.: ideiglenes szerk. BAROS Gyula, 1917. 1—2. sz.: PINTÉR Jenő, 1933. 3—4. sz.: BAROS Gyula, 1937. 1—2. sz.: ALSZEGHY Zsolt, 1944. 1. sz.: KOZOCSA Sándor. „Megindította Pintér Jenő” tisztelgő feliratot találjuk a nem általa szerkesztett cím- és borító lapokon a szerkesztők neve fölött.

38. L. a 7. sz. jegyzetet.

A korrektúrakötetben *Ismeretlen Kazinczy levelek* közös címmel három kutató jelentetett volna meg leveleket:

KOZOCSA Sándor

Kazinczy levele Nyomárkai Józsefhez. Széphalom, 1821. február 1. Korrektúrában a 168—169. paginán van. A levelezéskiadványban ez az 5843. sz. levél, 290—291. paginán, a levélhez melléklet is tartozik „Gróf Kornis Mihályhoz” ez a korrektúrában levő szöveg mellől hiányzik.

Kazinczy levele Balla Károlyhoz. Széphalom, 1821. július 20.

Korrektúrában a 169—170. paginán van, a kiadványban az 5850. sz. levél, A két levél a MTA Kézérettárában található.

DÜMMERT Dezső

az OSZK Kézirattárában őrzött, HORVÁT István *Mindennapja*-ban talált két KAZINCZY-levelet HORVÁT másolatával.

Kazinczy levele Szemere Pálnak. Széphalom, 1809. február 11.

Korrektúrában a 170—171. paginán van, a kiadványban az 5750. sz. levél, a 163—164. paginán. A címzett bizonyosan SZEMERE Pál a korrektúrában használt zárójelet feloldhatjuk.

Kazinczy levele Vükovics Mihálynak. Széphalom, 1809. július 16.

Korrektúrában a 172—174. paginán van, a kiadványban az 5753. sz. levél, a 167—168. paginán.

Az eddig felsorolt levelek nem jelentős ortográfiai különbségtől eltekintve, egymással azonos, pontos szövegközlések.

JANCSÓ Elemér

Kazinczy levele Döbrentei Gábornak. Hely nélkül. 1818. június 15.

Ez a kézirat ismeretlen, csak a korrektúrakötet őrzi. JANCSÓ Elemér, Erdély már nem élő, tudós KAZINCZY-kutatója iránti tisztelebből a levélhez fűzött feljegyzéseit is közöljük, ahogyan még életében látni akarta.

„Kazinczy Ferenc alább közölt ismeretlen levelét az Erdélyi Múzeum Egyesület kéziratárában levő gr. GYULAY Lajos autográf gyűjteménye őrzi. Gr. GYULAY Lajos, DÖBRENTAI Gábor tanítványa³⁹ és KAZINCZY jóbarátja volt. KAZINCZY DÖBRENTAI-hoz írott levele alatt GYULAY Lajos gr. következő sorai állanak: Kazinczy Ferenc levele Döbrenteinek. Az érdekkel olly teljes férjfi! Ki ezen gyűjteményeknek is első megkezdője! — barátságos viszonya Gr. Gyulai Ferencnével, és ház népével, kétszeresen becsessé teszi ezen levél által é gyűjteményt. M. Németi. 1841-ben.

A KAZINCZY-levelét GYULAY Lajos autográf gyűjteményének 87. lapjára ragasztotta. A könyv címlapja hiányzik.”

39. DÖBRENTAI Gábor KAZINCZY ajánlásával nevelő a GYULAI családban.

Kedves barátom,

Imhol mennek Erdélyi Leveleim.⁴⁰ Által hághatatlan törvényed legyen, hogy azt kezeidből legszeretettebb barátodnak is ki ne add. Hogy szobádban az érdemeseknek felolvassd, azt nem csak nem tiltom, de rá kérlek is.

Jegyzéseidet külön papírosra tedd. De a' Munka lapjai nem lévén felrakva, csak így tedd:

XIV. Levél. pag. 1. vagy 2. etc.

Essél által minél előbb a' Critikán⁴¹ 's küldd vissza Krasznára. Jól be pakkolva a' viaszos vászonban, hogy a' Munka meg ne ázzon.

El ne felejtssd megtudakozni a' Grófnétól⁴² mit monda a' Branyicskai szép kis alvó, midőn szemeit megnyitotta 's hirtelen bezárta, s úgy fogadta el a' Grófné csókjait. Ezer áldás az Andrásfalviakra!

Jún. 15d. 1818."

*Vergessene Textvariante des „Fogságom naplója”
(— Tagebuch meiner Gefangenschaft) — Drei Kazinczy Briefe*

M. B U S A

Die Aufmerksamkeit der Forscher wird auf eine bis jetzt unentdeckte gedruckte Textvariante des Tagebuches des wegen Teilnahme an der Verschwörung von Martinovics verurteilten Ferenc Kazinczy über seine Gefangenschaft. Die autographe Handschrift des vollständigen Tagebuchtextes ist uns nicht erhalten geblieben; wir wissen, dass Kazinczy auch dieses Werk wiederholt umgeschrieben hat und die Varianten unter seinen vertrauten Freunden verteilt hat. Die ursprünglichen Konzepte wurden wegen der Zensur in Abschriften vergreitet. Ein Bruchteil der einen Textvariante dieser Handschriften erschien zuerst zur Zeit des Freiheitskrieges in einem Almanach, dessen Titel „Országgyűlési emlék” (= Landtagsandenken) ist. Eine andere, vollständige Textvariante wurde in verschiedenen Nummern der Jahrgänge 1869 und 1873 der „Vasárnapi Újság” (= Sonntagszeitung) veröffentlicht. Den in unserem Aufsatz besprochenen Text haben wir in der „Karácsonyi melléklet” (= Weihnachtsbeilage) vom Jahre 1900 des „Pécsi Napló” (= Fünfkirchner Tagebuch) gefunden. Ausserdem kennen wir noch die Veröffentlichungen des „Tagebuches meiner Gefangenschaft” in Buchform, ferner unter den ausgewählten Werken von Kazinczy.

Mit dem Titel „Rabságom' diáriuma” (= Diarium meiner Haft) wurden auch die autographen Notizen von Kazinczy über die Zusammenzählung seiner in dem Gefängnis verbrachten Tagen vorgefunden.

40. KAZINCZY a következő napon, június 16-án is írt levelet DÖBRENTENEK, közli, hogy „Ma reggel indítottam Krasznára két emberemet az Erdélyi Levelekkel.” XVI. köt. 3613. sz. levél. Fontosnak érzi ismételni, hogy „Mihelyt levelem veszed, küldj te is ... Krasznára érte ... Jegyzéseidet külön papírra tedd ... kimutatván mit igazítsak, mit bővítsek, mit hagyjak-ki... El ne vesszen a' MS ... az I. Kötetnek 6dikszori dolgozását veszed, a' IIIdiknek 5dikszert ...” Ebből a levélből tudjuk, hogy Krasznára, CSEREINEK is elküldte KAZINCZY az egyik átdolgozást.
41. DÖBRENTENEK a kritikát tartalmazó levelét nem ismerjük. CSEREI írt KAZINCZY-nak az *Erdélyi Levelekről* 1818. június 22-én és június 28-án. I. XVI. kötet 3614. levél és 3620. sz. levél.
42. Gróf GYULAI Lajosné leánya, Lotti a „kis alvó”. I. pótkötet 5585. sz. levélben KAZINCZY 1818. július 2-án is ezekkel a szavakkal írt DÖBRENTENEK „... el ne felejtssd megtudni a' grófnétól azt a szót, a' melyet a' Branyicskai Tonis teve midőn a' Grófné megcsókolá a' kis Alvót.” I. XVI. kötet 3622. sz. levél.

Der eine von den in unserem Artikel veröffentlichten drei Kazinczy-Briefe wurde in den Jahren seiner Schulinspektorschaft in der Angelegenheit der Eröffnung der israelitischen Konfessionsschule in Ungvár (heute Uschhorod, SU) geschrieben. Der zweite Brief befasst sich mit Familienereignissen des Habsburg-Hauses. Mit dem dritten Brief sandte Kazinczy seine Reisebeschreibung „Erdélyi levelek“ (= Briefe aus Siebenbürgen) an Gábor Döbrentei. Die ersten zwei Briefe lagen in Zeitschriften verborgen, letzterer verblieb in Korrektur, die Handschrift selbst haben wir nicht gesehen. Elemér Jancsó war in Begriff ihn in der Zeitschrift „Irodalomtörténet“ (= Literaturgeschichte) im Jahre 1948, Nr. 1–2. zu veröffentlichen, der Brief erreichte aber nur die Form einer Spaltenkorrektur und befindet sich auch heute im Besitz des Redakteurs Sándor Kozocsa.

